

УДК 355.426

С. О. Вовк

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ ГРОМАДЯНСЬКИХ ВІЙН: ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ

Громадянська війна спричиняє вплив на політичну сферу держави, окремого регіону й світу, що знаходить свій прояв у складному механізмі наслідків внутрішньої війни. Огляд підходів до класифікації політичних наслідків надає можливість відтворити найбільш повну картину масштабу, глибини та тривалості позитивних чи негативних факторів післявоєнного розвитку.

Ключові слова: громадянська війна, наслідки громадянських війн, класифікації політичних наслідків.

Громадянська війна перетворюється у великий соціально-політичний процес, що характеризується специфічним станом всіх сфер суспільного та політичного життя, збільшенням напруги між соціальними верстами та політичними силами. Соціальні процеси здебільшого мають деструктивний характер: відбувається знищення людей, матеріальних благ, вичерпання ресурсів та порушення корінних умов та елементів суспільного і політичного життя. Наслідки громадянських війн проявляються у всіх сферах суспільного життя країни та світу.

Особливе місце в складному механізмі наслідків внутрішніх війн належить політичним. У зв'язку з цим зростає необхідність їхнього вивчення та науково-теоретичного аналізу. Без останнього неможлива побудова правильної стратегії і тактики попередження громадянських війн та ліквідації їхніх негативних наслідків та закріплення позитивних політичних наслідків.

Питання вивчення тих чи інших аспектів впливу збройних внутрішніх конфліктів на процеси політичного життя стали предметом вивчення низки свого часу радянських, а потім українських та зарубіжних вчених. Однак не можна не звернути увагу на велику розпорошеність цих досліджень по окремим питанням, меті, позиціям авторів та відсутність узагальнення. Роботи радянських вчених відрізняється односторонністю і не несуть аналітичного характеру, крім того деякі висновки застаріли для сьогодення. Так, В. Булавін, розглядаючи соціально-політичні наслідки локальних війн та воєнних конфліктів, при виокремленні окремих видів звертає здебільшого увагу на зміни соціального характеру. А соціально-політичні наслідки, за думкою вченого, «це сукупність (позитивних та негативних) результатів їхнього впливу на соціально-політичні процеси розвитку протиборчих сил, всього людство в цілому [1, с.60]». Більш того, протиборчі сили розглядаються з точки зору боротьби двох антагоністичних систем – соціалістичної та капіталістичної.

Сучасні українські та російські дослідники (М. Жилиєв [2], С. Сірий [3]) надають характеристику наслідкам з точки зору визначення «ціни» вирішення конфлікту за допомогою саме воєнної сили.

Останню групу публікацій з окресленої проблеми складають роботи, в яких громадянські війни досліджуються в історичному плані. Вони надають в основному фактологічний матеріал про вплив війни на суспільство окремої країни, що пережила внутрішню війну [4; 5; 6].

Не дивлячись на існування певної кількості робіт, що розглядають окремі грані політичних наслідків, все ж таки відчувається брак досліджень, в яких би політичні наслідки громадянських війн та їхні різновиди стали предметом дослідження. На нашу думку, існує потреба в досліджуванні саме класифікації політичних наслідків громадянських війн, оскільки останнє дозволить виявити

всю динаміку факторів, що впливають на післявоєнний розвиток держави та міжнародні відносини в регіоні й світі. На сьогодні можна охарактеризувати декілька підходів до виокремлення різновидів політичних наслідків, в залежності від певних критеріїв, що дозволить розглянути політичні наслідки системно з усіх точок: історії, простору, часу, масштабів дії тощо.

Перший критерій для класифікації політичних наслідків внутрішніх війн – це масштабний підхід до оцінювання наслідків, який дозволяє виокремити три різновиди:

- Політичні наслідки в державі, де сталась громадянська війна.

Даний вид проявляються як на рівні держави, як основного політичного інституту, так і на рівні взаємодії держави та суспільства. Досить цікавою є доля громадянського суспільства в країні, що пережила громадянську війну. Як відомо, громадянське суспільство існує та функціонує в діалектичній суперечливій єдності з державою. Якщо після внутрішньої війни встановлювався демократичний режим громадянське суспільство тісно співпрацювало та взаємодіяло з державою, в інших випадках при встановленні авторитарного чи тоталітарного режиму – перебувало в пасивній або активній опозиції до держави. При цьому не слід забувати, що не дивлячись на закінчення громадянської війни та процес ціннісної уніфікації післявоєнне суспільство залишається розрізненим, більш того спостерігається емоційне сприйняття політичного життя. Останнє доводить необхідність будувати нову культуру діалогу між громадянами та владою.

Одним з суспільно-політичних наслідків громадянської війни для країни стають зміни політичного процесу. Це перш за все те, що емоційні та символічні аспекти політики відтісняють на другий план пошуки рішень конкретних питань і загальних проблем суспільства ті спостерігається зниження активності самоорганізованих груп інтересів, що відіграють функціонально-спеціалізовані ролі.

Названий вид наслідків спостерігається навіть в територіальному просторі. Так, наприклад, під час громадянської війни Нігерія в 1967 р. була поділена на 12 штатів.

- Політичні наслідки в регіоні, до якого відноситься держава, що переживає (ла) внутрішню війну.

Такі наслідки в першу чергу впливають на співпрацю країн на міжнародному рівні, призводять до зміни векторів зовнішньої політики та союзників. Громадянська війна в Іспанії стала важливим фактором оформлення відносин між Німеччиною та Італією, бо крім зацікавленості цих держав у вирішенні власних завдань на Піренейському півострові в 1937 р., ця внутрішня війна стала для них й інструментом загальноєвропейської політики. Для Риму іспанські події надали можливість тиснути на Великобританію та Францію для зміцнення італійських

позицій в Середземному морі. А закінчення громадянської війни в Іспанії призвело до остаточної монолітності вісі «Берлін – Рим».

Довготривала громадянська війна в Афганістані вплинула на геополітичну ситуацію в Центральній і Південній Азії та Середньому Сході (змінилася політика Пакистану, Ірану, КНР, Саудівської Аравії та Туреччини). Названі країни зацікавлені включити Афганістан саме в свою сферу виключного впливу переглянули свої геостратегічні концепції. Іншим прикладом політичних наслідків внутрішньої війни окремої країни для іншого азійського регіону може слугувати ліванська криза, яка стала невід'ємною частиною ближньосхідного конфлікту.

В якості прикладу, змін в окремому регіоні наслідок внутрішньої війни, слід навести політичні наслідки громадянської війни в Ліверії (1987 – 1995 рр.), які проявилися в Західній Африці: по-перше, стала відчутною поступово зростаюча роль Нігерії в регіоні, з ініціативи якої була створена воєнне угруповання «Збройні сили для припинення війни в Ліверії» (ЕКОМОГ) та здійснено втручання міжафриканських збройних сил у внутрішню війну в Ліверії; по-друге, сталося створення прецеденту для вирішення воєнного конфлікту, зусиллями держав регіону; по-третє, війна стала дестабілізуючим фактором для всієї Західної Африки (спроба перевороту в Гвінеї, переворот в Сьєрра-Леоне) [3].

Сьогодні громадянська війна в Сирії вже призвела до зміни політичного середовища регіону. Внаслідок кризи алавітського режиму в Сирії (і навіть, останні президентські вибори, що виграв Б. Асад, не вирішили всіх проблем протистояння з супротивниками-шиїтами, які мають підтримку Саудівської Аравії), відбулося послаблення його головного союзника Ірану, над яким нависла загроза для національної безпеки та стабільності політичного режиму. Більш того сталося послаблення так званої вісі Тегеран – Багдад – Дамаск. Останнє може зіграти позитивну роль для головного геополітичного суперника Ірану Саудівської Аравії та конкурента в сфері експорту нафти Катару. В свою чергу Туреччина отримала можливість реалізувати свої претензії на роль регіонального лідера.

3. Політичні наслідки в світі.

Даний вид наслідків простежується у зміні взаємовідносин між державами, формуванні міжнародних організацій, протистоянні великих держав та розповсюдженні їх впливу на окремі країни чи регіону.

Так, після громадянської війни в Росії в наслідок перемоги більшовиків та створення СРСР світ поділився на два табори «соціалістичний» та «капіталістичний», протистояння між якими тривало до кінця 80-тих років ХХ ст. Експеримент з будівництвом соціалізму в СРСР та створення так званого «соціалістичного табору» вплинуло на світовий розвиток. Так, капіталізм, як система суспільних відносин, вимушений постійно змагатися з конкурентом – соціалізмом, зміг якісно змінитися завдяки тому, що сприймав та реалізовував в життя багато принципів свого конкурента (державне регулювання економіки, соціальний захист робітників тощо). Крім того, за думкою російського вченого М. Жилієва «капіталізм (не дивлячись на велику кількість «ар'єргардних війн») відмовився від воєнно-насилницького збереження колоніальної системи, замінивши її ідейним та економічним впливом» [2, с. 177].

Знов ж таки, повертаючись, до громадянської війни в Сирії сьогодні, не можна не згадати, про її наслідки

для найбільших країн світу США, Китаю та Росії. Криза влади Б. Асада, яка призвела до послаблення Ірану вплинуло на Китай, який є одним з імпортерів іранської нафти. Останнє зумовило і підписання з Росією угоди по поставці газу в майбутньому. Самій Росії нестабільність режиму Б. Асада загрожує національній безпеці, бо радикальні екстремістські групи після «сирійського конфлікту» може перекинутися в так зване «м'яке підчерев'я» – Середню Азію, а потім, на Кавказ. Що ж стосується США то, криза режиму Б. Асада це можливість нанести удар одразу по декільком «недружнім» режимам в Євразії (Іран, Китай, Росія).

Виокремлюючи політичні наслідки громадянських війн на наслідки в регіоні та в світі, інколи на практиці досить важко відмежувати їх один від одного, бо їхні елементи досить тісно переплітаються. Так, після закінчення першого етапу громадянської війни в Анголі в 1975 р. радикально змінилася обстановка та співвідношення сил в Південно-західній Африці. Посилився тиск на ПАР з боку її воєнно-політичних супротивників в Африці, особливо після створення групи «прифронтових держав». Останнє призвело до загрози втрати контролю над регіоном з боку США, Франції та їхніх союзників. В свою чергу СРСР разом з Кубою, скориставшись таким розкладом сил в регіоні та політичним бойкотом Народній Республіці Анголі з боку США, почали нарощувати свою присутність в регіоні, посиливши її вплив на суміжні з Анголою держави, на змінило в останніх розстановку суспільно-політичних сил.

Іншим критерієм для класифікації політичних наслідків слугують часові рамки їхньої дії:

1. Найближчі соціально-політичні наслідки:

а) первинні: втрати особового складу протиборчих сторін; зміни морально-політичного стану військ під впливом засобів збройної боротьби, що застосовуються; протистояння колишньої та нової влади, формування нової політичної системи; централізація політичної влади; обмеження суверенітету (внутрішнього та зовнішнього).

б) вторинні: збільшення втрат серед військових протиборчих сторін та цивільного населення; погіршення морально-політичного стану серед військових; розповсюдження негативної інформації та спотворення інформації стосовно збройної боротьби та бойових дій, цілей протиборчої сторони; криза в еволюції правової культури всіх прошарків суспільства

2. Подальші суспільно-політичні наслідки, що проявляються через певний час:

а) наслідки першого порядку: легітимізація встановленого режиму й поступовий перехід до нової законодавчої системи; зміцнення владних політичних сил; розформування неконституційних силових структур та вилучення у них зброї; встановлення нових принципів формування та діяльності політичних партій; реалізація воєнно-політичного курсу протиборчих сторін

б) наслідки другого порядку: посилення репресивних елементів або масові репресії (що обумовлено неясністю меж опозиційності в поєднанні з обґрунтованими підозрами відносно соціуму, об'єднаного лише переконаннями та примусом); наступні громадянські війни (Демократична Республіка Конго після першої громадянської війни (червень 1993 р. – січень 1994 р.) пережила ще дві внутрішні війни (червень – жовтень 1997 р. та грудень 1998 р. – листопад 1999 р.) протягом наступних п'яти років); зміцнення авторитету державних інститутів; впровадження пропаганди в державні

інститути та після воєнну політичну структуру.

Наступним критерієм може слугувати політична спрямованість. Так, радянські вчені свого часу виокремлювали два виду політичних напрямків, які за своїм характером можуть бути і значними, і миттєвими, і затяжними тощо [1, с. 63]:

1. Прогресивні, що відіграють позитивну роль в історії: збереження та укріплення нового справедливого соціального устрою; завоювання національної незалежності та державної самостійності; збереження власної території від поділу.

2. Регресивні, що затримують соціальний прогрес, відіграють реакційну роль у розвитку країни: стагнація реакційних політичних режимів [с. 65].

На наш погляд, сьогоднішній поділ політичних наслідків на прогресивні та регресивні краще відобразити з точки зору перемоги демократичних чи тоталітарних принципів, переходу від авторитаризму до демократії в державі після закінчення громадянської війни. Тоталітарний режим в повному обсязі не сприяє розвитку суспільства, як в цілому, так і окремих його громадян, оскільки за думкою В. Турчина «Основні права особистості – свобода асоціацій, свобода отримання та розповсюдження інформації і свобода обміну ідеями – ліквідуються. Боротьба ідей поступається місцем боротьбі проти ідей шляхом фізичного насильства. З точки зору еволюційної теорії тоталітаризм є збоченням, дегенерацією, або більш низький рівень організації спотворює та пригнічує більш високий рівень. Тоталітарне суспільство втрачає здатність нормально розвиватися та коєстувати. Це безвихідь, вовча яма на шляху еволюції» [7, с. 9]. При цьому слід зазначити, що тоталітарний режим надає державі можливість встановити та підтримувати в країні порядок та строгу дисципліну, але які, в першу чергу, представляють собою неухильне та своєчасне виконання та дотримання директив правлячих сил або окремої особи та її прибічників, партії чи руху.

Наступний критерій для поділу політичних наслідків, пов'язаний зі стадіями громадянської війни як внутрішнього збройного конфлікту. Так, виокремлюють три різновиди:

1. Політичні наслідки періоду загострення політичного протистояння і стадії початку воєнного конфлікту: остаточне оформлення протиріч між правлячою та позиційною силами; криза влади; відкидання строго режиму та інверсія попередньої соціальної ієрархії на локальному та національному рівнях; руйнування національної злагоди та політичної стабілізації.

2. Політичні наслідки періоду ведення бойових дій: формування та розташування збройних загонів правлячих та опозиційних сил; ведення бойових дій від імені «законного» та «легітимного» уряду; жорстока закулісна боротьба навіть в середовищі однопартійців; територіальний поділ країни на сфери впливу владних (провладних) та опозиційних сил; інверсія правлячих та опозиційних сил; деградація суспільства; формування концептів, образів, масових інтерпретацій, що утілюють та визначають зміни, які відбуваються; створення спеціальних служб з розширеними (необмеженими) повноваженнями; зростання криміногенної обстановки та виникнення в суспільстві так званої «культури насильства та страху». Протиборчі сили прагнуть к оволодінню державними та політичними структурами не тільки для розвитку суспільства по угодному їм напрямку, але й найчастіше для безпосереднього отримання економічних переваг через сам механізм влади.

В суспільстві починає діяти принцип поділу на «своїх» та «чужих», який закріплюється у відповідних документах тієї чи іншої протиборчої сили. Останнє сприяє формуванню психології громадянської війни, для якої характерна персоніфікація «абсолютного зла» в образах «чужих», на яких не повинні розповсюджуватися будь-які моральні та правові норми. Трансформоване уявлення про «своїх» та «чужих», принципи знищення ворогів зумовлюють формування ієрархії статусів, при цьому місце, за думкою А. Шаповалова, соціальної групи в «своїй» ієрархії залежить від ступеня причетності до основної ідеї держави, що реалізується в даний момент проекту [с. 178]. Відповідно, місце соціальної групи в «чужій» ієрархії статусів визначається ступенем опору реалізації проекту.

3. Суспільно-політичні наслідки післявоєнного періоду: проведення радикальних реформ; задоволення апетитів переможців; удосконалення встановленої політичної та державної системи; формування нової національної ідентичності; інтеграція країни в міжнародні структури або подолання міжнародної ізоляції; встановлення нової системи зовнішньої політики держави; вихід на міжнародну арену та міжнародний медіа-простір.

Отже, розмежування суспільно-політичних наслідків на стадії дає можливість більш чітко простежити та виявити увесь обсяг наслідків та системність їхніх загальної структури та змісту.

Для виокремлення політичних наслідків громадянських війн можна застосувати підхід російського вченого М. Жилиєва [2, с. 170]. Відповідно до якого соціально-політичні наслідки внутрішніх війн з огляду на часовий вимір та підсумкові результати можна поділити на три групи:

1. Поточні наслідки:

- зміни в соціальній та політичній структурах суспільства (прискорене розшарування суспільства за рівнів доходів; зникнення меж середнього класу; зростання люмпенізованих та маргінальних прошарків; міграції; обмеження громадянських прав і свобод, перетворення країни в єдиний бойовий табір);

- зростання ролі держави (створення надзвичайних органів управління; розширення повноважень спеціальних служб; централізація управління економікою; обмеження демократії; жорстка регламентація видавничої діяльності або її обмеження; звичайними становляться примус, надзвичайне вирішення питань, насильство);

- зміна ходу і спрямованості соціальних процесів (зростання популярності радикальних політичних рухів; зростання антивоєнних рухів; деградація суспільства).

2. Підсумкові (політико-юридичні наслідки):

- зміни кордонів та територій;
- розпад та виникнення нових державних утворень.

Згадаємо громадянську війну в Росії ;

- зміни складу, розпад або створення нових коаліцій.

3. Віддаленні (геополітичні) підсумки:

- створення або розпад міжнародних організацій;
- глобальні зміни у співвідношенні сил на світовій арені;

- формування нового воєнно-політичного стану.

Подібного підходу дотримується український вчений С. Сірий, який запропонував наступний поділ наслідків [3]:

1. Поточні наслідки: регламентація суспільно-політичних процесів; підвищення ролі держави; деградація суспільства, зростання громадських і політичних рухів і організацій; звуження політичних відносин між політичними інститутами, суб'єктами

політичного життя; жорстка регуляція діяльності і поведінки людей, об'єднань, державних органів; призупинення, обмеження в діяльності засобів масової інформації; зрощення ВПК з державними структурами; створення надзвичайних органів управління; розширення повноважень спецслужб; обмеження демократії.

2. Підсумкові наслідки: ослаблення держави; руйнація політичного режиму; втрата територіальної цілісності; втрата державної незалежності; падіння міжнародного престижу.

3. Віддалені: створення і розпад міжнародних організацій; глобальні зміни сил на світовій арені; формування нової системи відносин [].

І останній критерій – це соціально-історичний, який дозволяє наслідки громадянських війн виокремити наступним чином:

1. Політичні наслідки громадянських війн часів рабовласницького суспільства. Більшість таких наслідків пов'язана зі змінами формальної демократії громадян - рабовласників на монархію, яка руйнувала межі рабовласницької демократії (війни в Римі між Сулою та Марієм, Цезарем та Помпеєм).

2. Політичні наслідки громадянських війн, що були спрямовані проти феодальних режимів (жакерія у Франції, повстання У. Тайлера в Англії, селянські війни в Німеччині).

3. Політичні наслідки громадянських війн перехідних епох. Відбувалася зміна суспільного ладу, ствердження нового засоби виробництва (громадянська війна між сторонами короля та сторонами буржуазного парламенту в Англії, громадянська війна між системою рабства та системою вільної праці в Америці).

4. Політичні наслідки громадянських війн, що відображали створення соціалістичного табору та динаміку протистояння між соціалістичним та капіталістичним таборами, між антагоністичними шляхами розвитку суспільства. Ці наслідки також стосуються перемоги (громадянська війна на Кубі) чи поразки (громадянські війни в Іспанії та Греції) ліво-радикальних сил.

5. Політичні наслідки громадянських війн, які мали на меті національно-визвольну боротьбу, яка призвела до падіння колоніальної системи.

6. Політичні наслідки громадянських війн, які мають за мету повалення антидемократичних режимів та модернізацію суспільства.

Отже, аналіз наведених класифікацій доводить, що за підсумками громадянської війни, держава не може повернутися до довоєнного суспільно-політичного ладу, бо більшість деформацій, які відбулися в наслідок воєнного стану суспільства, стають незворотними. Суспільно-політичні трансформації деформаційного характеру починаються в процесі зародження політичного протистояння, яке врешті переростає у збройну боротьбу за політичну владу. Наслідки, пов'язані зі зміною політичного режиму, мають знаковий характер, більш того грають як руйнівну, так будівну роль. Останні з одного боку, сприяють руйнуванню та демонтажу старих політичних структур, а з іншого – приводять врешті-решт до формування нових інститутів. Політичні наслідки громадянських війн торкаються всіх політичних суб'єктів, не тільки представників еліти, контр еліти,

але й пересічних громадян, тобто значних прошарків політично активної частини населення. Більш того, сама громадянська війна як сукупність насильницьких та ненасильницьких політичних подій, що призводить до зміни політичного режиму, виконує комунікативну функцію, що проявляється в зміні політичних установок як на рівні політичних акторів, так і на масовому рівні.

Бібліографічні посилання

1. Булавин В. Социально-политические последствия локальных войн и военных конфликтов [Текст]: дис. ...кандидата филос. наук : 09.00.02 / Валерий Дмитриевич Булавин. – М. : РАН Институт Африки, 1984. – 196 с.

2. Жилиев М. Социально-философский анализ последствий войн и военных конфликтов XX века [Текст]: дис. ...кандидата филос. наук : 09.00.01 / Мак Леонардович Жилиев. – М., 1996. – 174 с.

3. Сірий С. Сергій Володимирович Соціально-політичний контекст локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.04 / Сергій Володимирович Сірий. – К., 2008. – 20 с.

4. Френкель М. Гражданская война в Либерии (1989 – 1997) [Текст] / М. Френкель // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 7. – С. 102–109.

5. Бабицкий А. Международные аспекты гражданской войны в Испании (1936 – 1939 гг.) в контексте внешней политики германии и Италии [Текст]: дис. ...кандидата ист. наук : 07.00.03 / Александр Григорович Бабицкий. – Тамбов, 2009. – 211 с.

6. Токарев А. Возникновение Национального фронта освобождения Анголы и его участие в антиколониальной борьбе и гражданской войне в Анголе [Текст]: дис. ...кандидата ист. наук : 07.00.03 / Андрей Александрович Токарев. – М., 2003. – 212 с.

7. Турчин В. Инерция страха. Тоталитаризм и социализм [Текст] / В. Турчин. – Нью Йорк : Хроника, 1978. – 295 с.

8. Шаповалов И. Формирование правосознания в советской России в 1917 – 1920 гг. (уголовно-правовой аспект) [Текст]: дис. ...кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Иван Александрович Шаповалов. – М., 2009. – 227 с.

Вовк С. А. Политические последствия гражданских войн: проблемы классификации.

Гражданская война оказывает влияние на политическую сферу государства, отдельного региона и мира, которое находит свое проявление в сложном механизме последствий внутренней войны. Обзор подходов к классификации политических последствий предоставляет возможность воссоздать наиболее полную картину масштаба, глубины и длительности позитивных или негативных факторов послевоенного развития.

Ключевые слова: гражданская война, последствия гражданских войн, классификации политических последствий

Vovk S. Political consequences of civil wars: classification problems.

Civil war causes influence on the political sphere of the state, the certain region and the whole world, that finds manifestation in the complex mechanism of internal war consequences. Overview of approaches to classification of political consequences allows to recreate the most complete picture of scale, depth and duration of positive or negative post-war development factors.

Key words: civil war, consequences of civil wars, classifications of political consequences.

Надійшла до редколегії: 30.04.14 р.